

5. Чепурко В.В. Проблеми економічного ризику: аналіз та управління // Оцінка підприємницького ризику. – К.: КНЕУ, – 1999.– 88 с.

УДК 57.069:333.42

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОЛОГІЧНІ ЗАХОДИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

В.І.БЛАГОДАТНИЙ – д.е.н., професор,

Т.І.ВИНОГРАДОВА – пошукувач,

І.І.АНДРУСЕНКО – д.с.-г.н., професор, Херсонський ДАУ

У період переходу до ринкової економіки поряд з тенденцією поступового зменшення площ земель сільськогосподарського призначення не сталося значного подрібнення земельних і майнових ресурсів. Вони передані здебільшого для створення нових виробничих структур. Наприклад, зараз у Херсонській області на суспільні сільськогосподарські підприємства припадає 63,2% сільськогосподарських земель, на господарства громадян – 25 і селянські (фермерські) – 7,5%.

Трудові ресурси також не зазнали суттєвих змін. Сільське населення з 481,2 тис. осіб в 1990 р. зменшилось на 13 тис. до 2001 р., або на 1,7%, а міське населення – з 767,6 тис. на 28,2 тис., або 2,9%. Водночас різко скоротилась чисельність населення, зайнятого економічною діяльністю. У сільськогосподарському виробництві вона зменшилась з 198,8 тис. на 58,6 тис., тобто на 29,5%, в промисловості – з 144,1 тис. на 84 тис., або 58,3%.

На цей час основні трудові ресурси в сільському господарстві області знаходяться в недержавній сфері. У 2000 р. із 140,2 тис. працюючих, у колективних підприємствах було 41,4%, в приватних – 22 і державних – 8%.

Загальною рисою всіх категорій господарств стало поступове скорочення продуктивності праці. У 1990 р. в колективних підприємствах припадало продукції на середньорічного робітника 11352 грн., а в 1998-1999 рр. – на 44,8 – 52,8% менше.

У структурі валової продукції домінує рослинницька галузь. Частка її в загальному обсязі знаходиться в межах 63-67%, у тваринницькій – 33-37%.

Однією з причин такого становища є недосконалість діючого державного управлінського механізму, внаслідок чого господарники, керуючись своїми меркантильними інтересами, необґрунтовано

вдаються до розширення посівних площ окремих культур, зокрема пшениці озимої і соняшнику. Цим порушуються системи землеробства господарств, в їх числі технології вирощування культур, збільшуються додаткові витрати. Так, урожайність зернових культур в Херсонській області зменшилась з 35,0 ц/га в 1990 р. до 17,2 ц/га в 2000р., у тому числі пшениці озимої з 37,6 до 18,9 ц/га, овочевих культур – з 190 до 117 ц/га. Аналогічна картина спостерігається у більшості культур. Причому, якщо за рахунок розширення посівних площ і вдається певною мірою підвищити валові збори окремої продукції, то загальний баланс і якість її різко погіршується, що призводить до знецінення і втрати конкурентоспроможності на ринку.

Існуючий підхід до структури зерновиробництва не вирішує проблеми як в продовольчій, так і зернофуражній сфері. В розвинутих країнах розвиток тваринницьких галузей базується на становленні комбікормової промисловості, що обумовило наприкінці ХХ століття нарощування виробництва зернофуражу до 46-50% від валових зборів зерна, а в окремих країнах – до 65-70%. На продовольче зерно припадає 50-55%.

На Україні при найвищому зборі зерна за роки перебудови (51 млн.т. в 1990 р.) в тваринництві згодовували його теж біля 69% (35 млн.т.). Але, замість високобілкових і високоенергетичних зернових і зернобобових культур, використовувалось понад чверть валових зборів зерна пшениці.

Про недоцільність одностороннього розширення посівів пшениці, принаймні в пізні строки, свідчать наші дослідження 2001р., в яких врожайність зерна пшениці, висіяної на початку жовтня, становила 30,7 ц/га, тоді як в ячменя озимого при цих же строках вона була 41,6 ц/га, і в ярих посівах ячменя – 42,0 ц/га.

За своїми біологічними властивостями рослини ячменю менш вибагливі до природних і техногенних умов, ніж кукурудзи, із-за чого посіви його набули широкого розповсюдження в багатьох країнах. В світовій практиці експорт зерна ячменю складає 18-20%.

На Україні урожайність озимого ячменю на всіх землях з 1971 по 1990 рр. була в межах 26,4-30,0 ц/га і не поступалась кукурудзі – 27,7-29,8ц/га, собівартість зерна якої була вищою в 1,6-2,7 рази.

Довгий час вважали кукурудзу посухостійкою культурою і концентрували посіви в зоні нестійкого зволоження. Спонукав до цього і бурхливий розвиток зрошення в південній частині країни. Однак, урожайність її і на поливних землях не виправдала сподівань. Навіть при високій ресурсній забезпеченості з 1966 по 1988 рр. вона не перевищувала показників пшениці озимої і не було досягнуто рівня економічної доцільності вирощування, який за даними багатьох дослідників настає з урожайності 60-70 ц/га.

У наступні роки посівні площі і урожайність зерна кукурудзи постійно скорочувались і становили в степовій зоні на всіх землях у 1990 р. 575 тис.га, урожайність – 37,7 ц/га, в 1998 р. – 472,8 тис.га і 21,4 ц/га і в 1999р. – 335,6 тис.га і 20,6 ц/га.

Проте відзначене не свідчить про відмову вирощування кукурудзи в південній зоні. Головна причина низької ефективності кукурудзи й інших культур полягає в відході господарств від систем землеробства, підміні їх спрощеними технологіями. Насамперед у світовій практиці розвинутих країн земельний фонд розглядається як головний ресурс сільськогосподарського виробництва в контексті охорони навколишнього середовища. Для збереження і відтворення родючості ґрунтів у різних країнах використовується обширний арсенал механізмів і засобів, що забезпечують саморегулювання природного середовища. Сільськогосподарська освоєність земель у США становить 45,6%, у Франції – 53,0, Германії – 48,5, Китаї – 52,4%. У Херсонській області на 01.01.2001р. вона була 71,4%, а в районах інтенсивного зрошення – 80-90%.

Не сприяє інтенсивному розвитку сільськогосподарського виробництва, природному процесу ґрунтоутворення та екологічній безпеці оточуючого середовища висока розораність земель. У Херсонській області вона становить 87,2%, а в окремих районах перевищує 90%, на поливних землях сягає 96-100%. І це при тому, що біля третини ріллі України розташовано на схилах з крутизною 5° і більше, і вона представлена малопродуктивними і деградованими ґрунтами.

За даними Інституту землеробства УААН в Україні налічується близько 4 млн.600 тис.га деградованих орних земель, використовувати які в складі орних земель не рентабельно.

При переході до ринкової економіки реорганізація і розподіл земель в степовій зоні проходить у напрямку збільшення чисельності господарств і зменшення площі в них, що загалом є типовим явищем і для інших зон та країн для аналогічної ситуації. Так, у Херсонській області на 25.06.2001 р. 310 недержавних сільськогосподарських підприємств з середньою площею сільськогосподарських угідь 4,64 тис.га реформовано в 357 нових агроформувань з площею 3,67 тис.га і створено індивідуальних господарств без набуття юридичної особи в кількості 28266 з площею 4,5 га кожне. Поряд з тим, нове землекористування в них не проводиться, контроль за станом і використанням земель не здійснюється.

Проблематичним для покращення родючості і фітосанітарного стану ґрунту, одержання екологічно чистої продукції, економії енергетично-матеріальних і фінансових ресурсів залишаються і такі засоби удосконалення структури посівних площ, як розширення

посівів бобових культур, здатних акумулювати природний азот та збагачувати ґрунт органічною речовиною, а саме: багаторічні і однорічні бобові трави, зернобобові культури, вирощування проміжних посівів на товарні цілі і добрива, застосування мікробіологічних препаратів тощо. Наприклад, у Херсонській області площа багаторічних трав у всіх категоріях господарств скоротилась з 153,6 тис.га в 1990 р. до 54,4 тис.га в 2001р., або в 2,8 рази, зернобобових культур – з 40,1 до 4,2 тис.га, або в 9,5 рази, однорічних трав – з 161,6 до 77,3 тис.га., або в 2,1 рази.

Про роль багаторічних трав в регулюванні родючості ґрунту можна судити за такими цифрами. Симбіотична фіксація азоту посівами бобових культур за осередненими даними багатьох дослідників становить від 30 до 70 кг/га, несимбіотична – від 15 до 18 кг/га. Крім того, з кореневими і післяжнивними залишками надходить в ґрунт понад 120-170 кг/га азоту, дво-трирічна післядія якого здатна забезпечити прибавку зерна до 50-60 кг/га.

Важливе значення належить їм у відтворенні гумусу в ґрунті. За нашими багаторічними спостереженнями люцерна першого року життя залишає після себе з кореневими і рослинними рештками до 87 ц/га органічної речовини з вмістом азоту 1,7-2,0%, другого року життя – до 103, третього – 115 і четвертого – 117 ц/га. Загалом в ґрунт надходить після неї до 360-380 ц/га органічної речовини, що рівноцінно внесенню 12-15 т/га перегноу

Сьогодні, коли тваринництва галузь в суспільному виробництві зведена майже нанівець і перегній практично не вноситься та різко скоротилось застосування мінеральних добрив і меліорантів, альтернативи біологічним засобам регулювання родючості ґрунту практично не існує.

Значний дестабілізуючий вплив на природне середовище привносить зрошення. У південному регіоні, як відомо, сконцентровані майже 84% зрошуваних земель країни. У Херсонській області, наприклад, питома вага зрошуваних сільськогосподарських угідь від загальної їх кількості становить 23,5%, ріллі – 25,4. У районах інтенсивного зрошення вона значно вища. Проте через високу затратність і енергоємність, зрошення не забезпечує очікуваного результату. До того ж багато культур, у тому числі й пшениця озима, на неполивних землях після хороших попередників і за належної агротехніки забезпечують такий же вихід продукції при значно менших затратах і вищій якості.

Посилення негативних затратних і екологічних процесів здійснюється також недосконалістю систем землеробства, зокрема структури посівних площ, яка унеможлиблює раціональне використання поливної води, а отже, і функціонування зрошуваних систем.

Меліоративні фонди між тим швидко старіють, не проводиться в необхідних обсягах їх реконструкція, технічне переоснащення і ремонт, зменшується парк дощувальної та меліоративної техніки. Зрошення втрачає своє стабілізуюче і стимулююче призначення.

За даними Херсонського обласного управління меліорації і водного господарства в 2001 р. прогнозувався полив на 76% поливної площі, фактично вода подавалась на четверту її частину (110-112 тис.га).

У результаті обмеженої пригодності поливної води для зрошення, якою вона є на Україні, у ґрунт надходить велика кількість солей. Землі, що вийшли зі зрошення або тимчасово не поливаються, суттєво поступаються за продуктивністю і затратністю неpolивним і потребують значного періоду і коштів для їх рекультивациї.

Отже, на шляху переходу до ринкових відносин поливні землі в існуючому вигляді з величезним затратним механізмом у своїй більшості перестали відігравати інтенсифікуючу роль сучасного землеробства і потребують спеціального розгляду.

Таким чином, висока сільськогосподарська освоєність і розораність земель, яка майже вдвічі перевищує рівень розвинутих країн, відсутність державного контролю за станом, використанням і родючістю ґрунтів не сумісні з інтенсивними системами землеробства. Головним напрямком підвищення ефективності використання природних і виробничих ресурсів є досконале обґрунтування та впровадження нових систем господарювання. Державній ініціативі в ній належить провідна роль у створенні ринкового та відповідних регуляторно-правового і господарського механізму використання та збереження оточуючого середовища всіма суб'єктами підприємницької і господарської діяльності.